

Ἡ σχέση Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν στὸ ἔργο τοῦ Ἰουστίνου Διάλογος πρὸς Τρύφωνα

Ἀναστασίου Ἀκρίδα*

1. Ὁ Διάλογος καὶ οἱ πρωταγωνιστές του

Ἀπὸ τὴν ἀπολογητικὴ γραμματεία τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἡ ὁποία γεννήθηκε ὡς ἀπάντηση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν τριπλῆ πρόκληση τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ τὸν Ἑλληνισμό, τὸν Ἰουδαϊσμό καὶ τὸν Γνωστικισμό¹, ὁ *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα* ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερο καὶ ἀρχαιότερο σωζόμενο ἔργο τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἀφορᾶ τὶς σχέσεις Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν². Ὁ *Διάλογος* διαδραματίζεται στὴν Ἀθήνα³ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 132-136 μ.Χ. καὶ ἀπευθύνεται σὲ κάποιον Μάρκο Πομπήιο⁴. Ἡ τελικὴ σύνταξη τοῦ ἔργου χρονολογεῖται μεταξὺ 155-160 μ.Χ. καὶ πιθανῶς μετὰ ἀπὸ τὴν Α' καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ Β' Ἀπολογία (150 μ.Χ. καὶ 161 μ.Χ. ἀντίστοιχα), ἡ ὁποία μαζὶ μὲ τὸν *Διάλογο πρὸς Τρύφωνα* ἀποτελοῦν τὰ μοναδικὰ γνήσια ἔργα τοῦ Ἰουστίνου.

* Ὁ Ἀναστάσιος Ἀκρίδας εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Βλ. Σ. Ἀγουρίδης, *Ὁ Χριστιανισμὸς ἔναντι Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ Β' αἰ. μ.Χ.*, ἐκδ. Ἑλληνικὰ Γράμματα, ἐκδ. Β', Ἀθήνα 1997, σ. 83 κ.έ.· Ν. Τζιράκης, *Ἀπολογητές*, τόμ. Α', ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2003, σ. 13 κ.έ.· Βλ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Α', ἐκδ. Γ' Ἀθήνα 2002, σ. 133 κ.έ.

2. Βλ. Σ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τόμ. Α', ἐκδ. Δ', Ἀθήνα 2000, σ. 240.

3. Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. Β', ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 547. Διαφορετικὴ γνώμη ἔχει ὁ Μπαλάνος στὸ Δ. Σ. Μπαλάνος, *Πατρολογία*, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 72, ὅπου ὑποστηρίζει πὼς ὁ *Διάλογος* ἔγινε στὴν Ἐφεσο.

4. Βλ. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 141, 5, 22.

Ὁ Διάλογος πρὸς Τρύφωνα θίγει τὰ ἐξῆς θέματα: α. τὴν πνευματικὴ ἀναζήτηση τοῦ Ἰουστίνου καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο γνώρισε τὸν Χριστιανισμό (κεφ. 1-8), β. τὸν τονισμό τῆς προπαρασκευαστικῆς σημασίας τοῦ Νόμου καὶ τῆ στάση τῶν Χριστιανῶν ἀπέναντί του (κεφ. 9-47), γ. τὴν παραδοχὴ τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ μέσω ἐρμηνευτικῶν ἀναλύσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (κεφ. 48-108) καὶ δ. τὴν ιδέα γιὰ τὸ Νέο Ἰσραὴλ καὶ τὴ συμμετοχὴ τῶν Χριστιανῶν σὲ αὐτό (κεφ. 109-141)⁵. Σημειωτέον ὅτι ὁπουδήποτε τίθεται ἐρμηνευτικὸ ζήτημα σχετικὸ μὲ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἡ ἐρμηνεία τῶν χωρίων γίνεται μὲ βάση τὴν Μετάφραση τῶν Ὁ, πράγμα πού ἔχει τὴ δική του σημασία ὅπως θὰ ἀναδειχθεῖ παρακάτω.

Οἱ πρωταγωνιστὲς τοῦ Διαλόγου εἶναι δύο: ὁ Ἰουστίνος καὶ ὁ Τρύφων. Ὁ μάρτυς καὶ φιλόσοφος Ἰουστίνος καταγόταν ἀπὸ ἐθνικοῦς τῆς Φλαβίας Νεαπόλεως, δηλαδὴ τῆς παλαιᾶς Συχέμ, τῆς περιοχῆς τῆς Παλαιστίνης⁶ καὶ δηλώνει «ἀπερίτμητος»⁷ καὶ Σαμαρείτης⁸. Ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία ἦταν ἀνήσυχο πνεῦμα καὶ ὁ ζῆλος του γιὰ τὴ λύση μεταφυσικῶν προβλημάτων τὸν ὁδήγησε νὰ μαθητεύσει σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῆς ἐποχῆς του. Ἀπογοητευμένος ὅμως ἀπὸ τὴ στωικὴ, τὴν περιπατητικὴ καὶ τὴν πυθαγόρεια φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πού ἐκπροσώπευαν αὐτὰ τὰ ρεύματα⁹, στρέφεται στὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα, τοῦ ὁποῖου ἡ θεωρία τῶν Ἰδεῶν τοῦ ἐλκύει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τοῦ «ἀναπτέρωνει τὴ φρόνηση», κἀνοντάς τον νὰ πιστέψει ὅτι εἶναι ἱκανὸς πλέον νὰ ἀντικρύσει τὸν ἴδιο τὸν Θεό¹⁰.

Ἡ συνάντηση τοῦ Ἰουστίνου μὲ ἕναν ἀνώνυμο γέροντα στὴν Ἔφεσο καὶ ὁ διάλογος πού ἔχει μαζί του τὸν κάνει νὰ ἐκτιμῆσει τὴν ὑπεροχὴ

5. Βλ. Α. Θεοδώρου, *Ἡ Θεολογία τοῦ Ἰουστίνου, Φιλοσόφου καὶ Μάρτυρος, καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν*, Ἀθῆναι 1960, σ. 16. Ἐπίσης, Δ. Κοντοστεργίου, *Ἡ Ἰουδαϊκὴ Παράδοση στὸν Διάλογο πρὸς Τρύφωνα τὸν Ἰουδαῖο τοῦ Μάρτυρος καὶ Φιλοσόφου Ἰουστίνου*, ἐκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 19-Δ. Σ. Μπαλάνος, ὁ.π., σ. 70 κ.έ. καὶ Π. Χρήστου, ὁ.π., σ. 547.

6. Ἰουστίνου Ἀπολ. Α', 1, 1, 11.

7. Ἰουστίνου Διάλογος, 28, 5, 26.

8. Ἰουστίνου Διάλογος, 120, 6, 18 κ.έ.

9. Ἰουστίνου Διάλογος, 2, 1, 10 κ.έ. Βλ. καὶ Ἰω. Ἀναστασίου, «Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰουστίνου καὶ τῶν Στωϊκῶν περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως», *Ἐκκλησία ΛΣτ'* (1959), σσ. 196-98, 214-15.

10. Ἰουστίνου Διάλογος, 2, 6, 5.

του Χριστιανισμού¹¹ και να αφιερώσει τη ζωή του στην προάσπιση και στη διάδοσή του, ιδρύοντας δική του θεολογική σχολή στη Ρώμη, ἴσως ἐπηρεασμένος και ἀπὸ τὸ πρότυπο τοῦ Πλάτωνα¹². Εἶναι ὁ πρῶτος στὸν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἐκτίμησε τὴ σημασία τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας¹³, τὴν ὁποία ὁ Ἰουδαϊσμός τῆς Διασποράς και οἱ Ἑσῶιοι εἶχαν δοκιμάσει προγενέστερα¹⁴ και δηλώνει ἔμπειρος στὴ χρῆση τῆς¹⁵. Ἄν και λαϊκός, ἀποτελεῖ τὸν σπουδαιότερο ἐκφραστὴ τοῦ ρεύματος τῶν Ἀπολογητῶν, ὑπερτερεῖ ἐμφανῶς τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ Ἀριστείδη και Κορδάτου και καθίσταται δάσκαλος τῶν μεταγενεστέρων Τατιανοῦ και Ἀθηναγόρα. Πέθανε πιθανῶς τὸ 165 μ.Χ.¹⁶, ὅταν ὁ ἑπαρχος Ρώμης και πρῶην παιδαγωγὸς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου Ἰούνιος Ρούστικος (162-167 μ.Χ.) διατάσσει τὸν ἀποκεφαλισμὸ αὐτοῦ και ὁμάδας μαθητῶν του. Ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ τὴ μνήμη του τὴν 1η Ἰουνίου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Τρύφων ἦταν ἓνας ἑλληνιστῆς Ἰουδαῖος «ἐκ περιτομῆς»¹⁷, ὁ ὁποῖος προσέφυγε μαζί με συντρόφους του στὴν Ἑλλάδα ἐξ αἰτίας τοῦ πολέμου ποὺ εἶχε ξεσπάσει μεταξύ τῶν ἐτῶν 132-135 μ.Χ. στὴν Παλαιστίνη¹⁸. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος¹⁹, μαθήτευσε στὸ Ἄργος κοντὰ στὸν Κόρινθο τὸν Σωκρατικό. Ἔτσι ἡ σύνδεση ποὺ γίνεται στὸ πρόσωπό του, με τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἑλληνιστικοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴ μία και τὴ γνώση τῆς *Torah* ἀπὸ τὴν ἄλλη, φανερώνει πὼς δὲν ἀνῆκε οὔτε στὴ μερίδα τῶν συντηρητικῶν Φαρισαίων οὔτε και στὴν ὁμάδα τῶν ἐξελληνισμένων Ἰουδαίων, ἀλλὰ μάλλον σὲ μία μετριοπαθέστερη ὁμάδα.

Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Τρύφωνα προβάλλεται ἡ ὑπαρξη ὄχι ἓνός ἀλλὰ περισσοτέρων Ἰουδαϊσμῶν στοὺς πρῶτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες²⁰, πολλῶν δηλαδή διαφορετικῶν ρευμάτων

11. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 3, 1, 8.

12. Ἀ. Θεοδώρου, ὁ.π., σ. 10.

13. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 236.

14. Σ. Ἀγουρίδης, ὁ.π., σ. 91.

15. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 57, 2, 26-8. 65, 2, 9-10. 114, 2, 3.

16. Π. Χρήστου, ὁ.π., σ. 545.

17. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 1, 3, 19.

18. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 3, 19-20.

19. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 1, 2, 8.

20. Κ. Ζάρρας, *Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης*, τόμ. Β', ἐκδ. Ἐννοια, Ἀθήνα

ἐντὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, φανερώνεται καὶ τὸ ὑπόβαθρο τοῦ ἴδιου τοῦ συνομιλητῆ τοῦ Ἰουστίνου: εἶναι γνώστης τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας²¹, δὲν γνωρίζει τὴν ἐβραϊκὴ βιβλικὴ γλῶσσα²² ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὴ Μετάφραση τῶν Ο΄ καὶ ἀκριβέστερα τὶς διορθώσεις ποὺ ἔχουν γίνεῖ σὲ αὐτὴν ἀπὸ τοὺς ραββίνους²³ καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσει ὀρισμένα χωρία τῆς Βίβλου²⁴, πράγμα τὸ ὁποῖο σημαίνει ὅτι δὲν ἦταν ἐξοικειωμένος μὲ τὴν Χαλλαχικὴ καὶ Χαγκαδικὴ ἐρμηνεία.

Θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κάποιος ὅτι ὁ Ἰουστίνος, ἐπηρεασμένος ὦν ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων, συντάσσει τὸν *Διάλογό* του στὸ πρότυπο Πλατωνικῶν διαλόγων, ὅπως αὐτὸν τοῦ *Πρωταγόρα*. Καὶ στὶς δύο μορφὲς διαλόγων οἱ ἀπόψεις τῶν συνομιλητῶν διαγράφονται καθαρῶτα, καθὼς καὶ οἱ δύο ἐκθέτουν τὰ ἐπιχειρήματά τους μὲ σεβασμὸ πρὸς τὸν ἄλλον. Ἐπίσης, στὸ τέλος καὶ τῶν δύο τὸ ὑπὸ πραγμάτευση θέμα μένει κάπως μετέωρο, καθὼς δὲν διατυπώνεται κάποιον ὀριστικὸ καὶ κοινὸ ἀπὸ τοὺς δύο πρωταγωνιστὲς συμπέρασμα καὶ ὁ ἀναγνώστης εἶναι αὐτὸς ποὺ τελικὰ καλεῖται νὰ πάρει θέση. Τέλος, εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς καὶ οἱ δύο πρωταγωνιστὲς τῶν διαλόγων συμφωνοῦν νὰ συνεχίσουν τὴ συζήτηση σὲ κάποια ἄλλη εὐκαιρία καὶ ἐμφανίζονται εὐχαριστημένοι γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι συναντήθηκαν καὶ ἀντήλλαξαν ἀπόψεις γιὰ τόσο σημαντικὰ ζητήματα.

2. Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῶν σχέσεων Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν βάσει τοῦ *Διαλόγου*

2.1. Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῶν Ο΄

Ὅπως προαναφέρθηκε, ὅλα τὰ παλαιοδιαθηκικὰ χωρία ποὺ παρατίθενται καὶ ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὸν Ἰουστίνον στὸν *Διάλογό* του μὲ τὸν Τρύφωνα ἔχουν ὡς βάση τὸ κείμενον τῆς μετάφρασης τῶν Ο΄ καὶ ὄχι

2008, σ. 17.

21. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 67, 2, 33 κ.έ.

22. Βλ. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 125, 3, 33-35, ὅπου ὁ Ἰουστίνος εἶναι αὐτὸς ποὺ κάνει τὴν ἐρμηνεία τῆς λέξεως Ἰσραὴλ καὶ ὄχι ὁ Τρύφων.

23. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 113, 1-2.

24. Βλ. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 56, 16, 35 κ.έ. καὶ 94, 3-4.

τὸ πρωτότυπο ἑβραϊκὸ κείμενο. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο ἀξίζει νὰ ἐξετασθεῖ ἡ θέση ποὺ κατέχει ἡ μετάφραση τῶν Ο' στὴ διαμόρφωση τῶν σχέσεων μεταξύ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν καὶ πῶς ὁ Ἰουστίνος παραδίδει αὐτὴν τὴ σχέση στὸν *Διάλογό* του.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 285-246 π.Χ. καὶ μὲ πρωτοβουλία τοῦ βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου, ὁ Ἀρχιερέας Ἐλεάζαρ τοῦ ἀποστέλλει 72 σοφοὺς ἐρμηνευτὲς γιὰ νὰ μεταφράσουν τὴν ἑβραϊκὴ Βίβλο στὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ γλῶσσα, μὲ σκοπὸ νὰ ἐμπλουτίσει τὴν περίφημη βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας μὲ τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν Ἰουδαίων. Παράλληλα ὅμως ὁ πολυπληθὴς ἀριθμὸς Ἰουδαίων ποὺ κατοικοῦσε στὴν Αἴγυπτο ἀντιγράφει αὐτὴ τὴ μετάφραση καὶ καταλήγει νὰ τὴ μελετᾷ καὶ νὰ τὴ χρησιμοποιεῖ στὴ λατρεία τοῦ Γιαχβέ²⁵. Ἡ χρῆση τῆς μετάφρασης αὐτῆς σιγά-σιγά ἐξαπλώνεται καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἑβραϊκὴ ἦταν μία νεκρὴ γλῶσσα υἱοθετεῖται, λόγω τῆς ἐπικρατοῦσας καὶ ὀμιλούμενης κοινῆς, ἀπὸ ὅλες τὶς Συναγωγές.

Ἄν καὶ στὴν ἀρχὴ οἱ Ἰουδαῖοι κύκλοι ἐπιδοκίμασαν τὴ μετάφραση τῶν Ο' καὶ τὴν χαρακτήρισαν θεόπνευστη, ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀπέριψαν μὲ ἀπόλυτο τρόπο, ἐξ αἰτίας τῆς χριστολογικῆς ἐρμηνείας ποὺ συνετελέσθη ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης²⁶. Βιβλία ποὺ περιέχονταν στὴ μετάφραση τῶν Ο' ἀποκλείσθηκαν ἀπὸ τὸν ἑβραϊκὸ κανόνα (τὰ λεγόμενα «Δευτεροκανονικά») καὶ ἀπαγορεύθηκε ἀκόμη καὶ ἡ ἀνάγνωσή της σὲ δημόσιους καὶ ἰδιωτικούς χώρους.

Ἔτσι, ὁ ἀνταγωνισμὸς τοῦ Ραββινικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμὸ στὴ βάση τῆς μετάφρασης τῶν Ο' γεννᾷ ἄλλες ἑλληνικὲς μεταφράσεις: αὐτὲς τῶν Ἀκύλα (130 μ.Χ.), Θεοδοτίωνα (μέσα 2ου αἰ. μ.Χ.) καὶ Συμμάχου (ἀρχὲς 3ου αἰ. μ.Χ.)²⁷. Ἐπειδὴ ὅμως κάθε μετάφραση ἀποτελεῖ καὶ μία ἐρμηνεία, ὁ σκοπὸς ὑπαρξῆς τῶν παραπάνω μεταφράσεων ἀνταποκρίνεται σὲ μία προσπάθεια τῶν Ἰουδαίων γιὰ περιορισμὸ στὸ ἑβραϊκὸ πρωτότυπο κείμενο καὶ γιὰ ἀποτροπὴ ὁποιασδήποτε ἄλλης ἐρμηνείας πέραν τῆς φαρισαϊκῆς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς εἶναι τόσο ἔντονος, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ μεταβάλλεται σὲ μῖσος ἐναντίον

25. Βλ. *Ἐπιστολὴ Ἀριστέα*, IV, V, VIII, XII.

26. Γιὰ παράδειγμα πρβλ. *Πράξ.* 15, 16 = *Ἀμ.* 9, 11 Ο' καὶ *Ἐβρ.* 10, 5 = *Ψλ.* 40, 7 Ο'.

27. Βλ. Στ. Καλαντζάκης, *Εἰσαγωγή στὴν Παλαιὰ Διαθήκη*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 157 κ.έ.

του Χριστιανισμού και η ημέρα της γενέσεως της μετάφρασης των Ο' καταλήγει να θεωρείται ημέρα πένθους και νηστείας²⁸ και ταυτίζεται με την ημέρα της κατασκευής του χρυσοῦ μόσχου στην ἔρημο²⁹.

Ὁ Ἰουστίνος εἶναι γνώστης ὅλης αὐτῆς τῆς κατάστασης καὶ ἀποτελεῖ τὸν πρῶτο Χριστιανὸ συγγραφέα ποὺ θίγει τὸ συγκεκριμένο ζήτημα στὸν *Διάλογό* του. Συγκεκριμένα ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχουν Ραββίνοι ποὺ ὑποστηρίζουν πὼς αὐτὰ ποὺ συνέταξαν οἱ 72 πρεσβύτεροι στεροῦνται ἀληθείας³⁰. Γιὰ νὰ ἀποδείξουν πὼς δὲν ἀναφέρεται τίποτε σχετικὰ μὲ τὸν Ἰησοῦ³¹, κόβουν³², ἀφαιροῦν³³, παραποιοῦν³⁴ καὶ ἀποκρύπτουν³⁵ χωρία τῶν Ο' καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐρμηνεύουν ὅπως θέλουν τὴ Γραφή³⁶. Κατηγορεῖ τὸν Τρύφωνα ποὺ υἱοθετεῖ τὶς πρακτικὲς τους καὶ τὸν καλεῖ νὰ μὴν πείθεται ἀπὸ τοὺς διδασκάλους τοῦ Νόμου, ποὺ ἐπιδίδονται σὲ αὐτὲς τὶς πρακτικὲς³⁷.

Ἐν τούτοις πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, παρὰ τὶς ὅποιες ἀντεγκλήσεις, ἡ μετάφραση τῶν Ο' θὰ συνεχίσει νὰ ἔχει κύρος σὲ Συναγωγὰς τῆς Διασποράς³⁸, ἀλλὰ καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ λόγιους Ἰουδαίους ὅπως ὁ Ἰώσηπος.

2.2. Ἡ Μπιροκάτ χαΜινίμ

Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι οἱ σχέσεις μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ εἶχαν περιέλθει σὲ κρίση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ τὸ 70 μ.Χ. καὶ ἐντεῦθεν. Κύριος σταθμὸς στὶς σχέσεις αὐτὲς ἦταν ἡ σύνοδος τῆς Ἰάμνειας καὶ οἱ ἀποφάσεις της³⁹, μία ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες τῶν ὁποίων ὁ Ἰουστίνος φαίνεται νὰ γνωρίζει.

28. Π. Μπρατσιώτης, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, ἐν Ἀθήναις 1993, σ. 560.

29. Βλ. Ν. Παπαδόπουλος, *Σύντομος Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, Ἀθήνα 1994, σ. 164.

30. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 68, 7, 18.

31. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 68, 8, 21-7.

32. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 72, 3, 25-9.

33. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 71, 1, 40. 71, 2, 21 κ.έ.

34. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 84, 3, 15-18. 85, 1, 31-2.

35. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 72, 4- 73, 1.

36. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 110, 1, 35. 117, 4, 38.

37. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 117, 4, 38.

38. Π. Μπρατσιώτης, ὁ.π., σ. 560. Βλ. καὶ Ἰουστίνου *Διάλογος*, 72, 3, 25-29.

39. Κ. Ζάφρας, ὁ.π., σ. 81 κ.έ.

Συγκεκριμένα αναφέρει ότι: «ὅσον ἐφ' ὑμῖν, ἀτιμάζετε, καταρώμενοι ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ τὸν Χριστόν»⁴⁰. Ἐπίσης λέγεται ἀπὸ τὸν Τρύφωνα πρὸς τὸν Ἰουστίνου ὅτι: «ὦ ἄνθρωπε, καλὸν ἦν πεισθέντες ἡμᾶς τοῖς διδασκάλοις, νομοθετήσασι μηδενὶ ἐξ ὑμῶν ὀμιλεῖν, μηδέ σοι τούτων κοινωνῆσαι τῶν λόγων: βλάσφημα γὰρ πολλὰ λέγεις»⁴¹.

Οἱ ἀνωτέρω ἀναφορὲς ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν περιβόητη *Μπιρκὰτ χαΜινίμ* (= εὐλογία κατὰ τῶν αἰρετικῶν),⁴² ποὺ προσετέθη στὴν προσευχὴ *Ἄμιντᾶ* (= ὀρθοστασία, ἀκάθιστος) ἢ ἀλλιῶς *Σιεμωνὲ ἐσρέ* (= δεκαοκτὼ εὐλογίες) κατὰ τὴν δευτέρη περίοδο τῆς ἐποχῆς τῆς Ἰάμνειας (80-135 μ.Χ.)⁴³, ὅπου πρωταγωνιστεῖ ἡ μορφή τοῦ Ραμπάν Γαμαλιήλ Β'⁴⁴. Σκοπὸς τῆς δημιουργίας τῆς *Μπιρκὰτ χαΜινίμ* ἦταν ἡ ἐκούσια ἀπομάκρυνση τῶν Μινίμ ἀπὸ τὶς Συναγωγές⁴⁵. Ὡς Μίν, ὡς «αἰρετικός» δηλαδή, ὀρίζεται ἀπὸ τὸν Ραββινικὸ Ἰουδαϊσμὸ κάθε Ἰουδαῖος, ὁ ὁποῖος, σὲ ὅποια «αἵρεση» καὶ ἂν ἀνῆκε (Σαδδουκαίους, Ἑσσαίους, Ἰουδαιοχριστιανούς, ἐλληνίζοντες ἢ γνωστικίζοντες), ἀμφισβητοῦσε τὴ φαρισαϊκὴ πρόταση στὴν ἐρμηνεία τοῦ Νόμου⁴⁶. Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὁμως καὶ κάτω ἀπὸ διάφορες συγκυρίες⁴⁷, μετατροπὲς στὴν προσευχὴ *Ἄμιντᾶ*⁴⁸ καὶ διαχωρισμὸ τῶν δρόμων γιὰ Ἰουδαίους καὶ Χριστιανούς, τὸ περιεχόμενο

40. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 16, 4, 11. Βλ. καὶ 47, 4, 15-20. 96, 2, 1-9.

41. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 38, 1, 26-32.

42. Ἡ «εὐλογία» αὐτὴ παρατίθεται στὸ Ἀ. Χαστούπης, *Τὸ Ἰουδαϊκὸν Προσευχητάριον*, ἐν Ἱεροσολύμοις 1979, σ. 11, ὡς ἐξῆς: «Καὶ διὰ τοὺς συκοφάντας καὶ διὰ τοὺς αἰρετικούς ἄς μὴν ὑπάρχη ἐλπίς καὶ πάντες οἱ ἀσεβεῖς ἐν ἀκαρεῖ ἄς ἀπολεσθοῦν. Καὶ πάντες οἱ ἐχθροὶ Σου καὶ πάντες οἱ μισοῦντές Σε ταχέως ἄς ἐξολοθρευθοῦν. Καὶ τὴν βασιλείαν τῆς ἀσεβείας ταχέως ἄς ἐκριζώσης καὶ ἄς συντρίψης καὶ ἄς καταρρίψης καὶ ἄς ταπεινώσης ἐν τάχει ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν. Εὐλογητὸς Σὺ, Κύριε, ὁ συντρίβων τοὺς ἐχθρούς καὶ ταπεινῶν τους ἀλαζόνας». Ὑπάρχουν ὁμως διάφορες ἐκδοχὲς τῆς, ποὺ δείχνουν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὶς τροποποιήσεις ποὺ συνετελέσθησαν σὲ αὐτές, τὶς ὁποῖες μπορεῖ ὁ ἐνδιαφερόμενος νὰ ἐξετάσει μὲ κάθε λεπτομέρεια στὸ: Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σσ. 120-21.

43. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σσ. 82, 101.

44. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 101 κ.έ.

45. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 140.

46. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σσ. 123-24.

47. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σσ. 126 κ.έ.

48. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 129.

του ὄρου *Μινίμ* ἀμβλύνεται καὶ κατὰ τὸν 2ο αἰ. μ.Χ.⁴⁹ φθάνει πλέον νὰ ἐμπερικλείει καὶ τὴν σημασία ἐνὸς ἄλλου ὄρου, τοῦ *νοσρὶμ*⁵⁰, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει ἀποκλειστικὰ τοὺς Χριστιανούς⁵¹. Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι ἡ *Μπιρκάτ χαΜινίμ* δὲν εἶχε ἀποκλειστικὴ χρῆση ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν⁵² καὶ ὅτι τελικὰ οἱ Ἰουδαιοχριστιανοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ πληρώνουν τὸ βαρύτερο τίμημα, καθὼς αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὴ «νέα πρόταση ἐντὸς τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος»⁵³.

2.3. Τὸ ζήτημα τῶν Ἰουδαιοχριστιανῶν

Τὸ ζήτημα τῶν Ἰουδαιοχριστιανῶν εἶναι ἓνα ἀκόμη θέμα ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν διάλογο μεταξὺ τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Τρύφωνα. Ὅπως ὑποστηρίζεται⁵⁴, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ μέσα στὸν πρῶμο Ἰουδαϊσμὸ ὑπῆρχε πολυμορφία στὶς τάσεις, ἔτσι καὶ στὸν Χριστιανισμὸ τῶν πρῶτων αἰώνων εἶχαν σχηματισθεῖ διάφορα ρεύματα, τὰ ὁποῖα ὡς κοινὸ παρονομαστὴ εἶχαν μᾶλλον τὴν Ἰουδαϊκὴ συνιστώσα τῆς *Τορά* καὶ τὴν κατὰ περίπτωσιν ἐφαρμογὴ τῆς⁵⁵.

Τὸ πολύπλοκο αὐτὸ φαινόμενο –τὸ ὁποῖο ἀκόμη καὶ σήμερα δὲν ἔχει προσδιορισθεῖ σὲ ὄλο τὸ μέγεθός του– προκύπτει στὴν Ἐκκλησία ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν *Πράξεων*, ὅπου ἀπαντοῦν ἀναφορὲς σὲ Ἱερεῖς⁵⁶ καὶ Φαρισαίους⁵⁷ νὰ βρίσκονται στὶς τάξεις τῶν Χριστιανῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐμφανίζονται νὰ μεταβαίνουν καθημερινὰ στὸν Ναὸ γιὰ νὰ προσευχηθοῦν⁵⁸. Παράλληλα, ὁλόκληρο τὸ 15ο κεφάλαιο τῶν *Πράξεων* εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἀποστολικὴ σύνοδο τῶν Ἱεροσολύμων (48 μ.Χ.), ἡ ὁποία ἔγινε ἐξ αἰτίας νομικῶν

49. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 130.

50. Ὁ ὄρος σημαίνει «Ναζωραῖος» καὶ στὰ *bBerakoth 17b* καὶ *bSotah 47a* χαρακτηρίζει τὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ. Πρβλ. καὶ *Πραξ.* 24, 5-6.

51. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σσ. 128, 130.

52. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 138.

53. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 141.

54. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 217.

55. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 218.

56. *Πράξ.* 6, 7.

57. *Πράξ.* 15, 5.

58. *Πράξ.* 3, 1.

ζητημάτων που υπήρχαν στην Έκκλησία, όπως αυτό της περιτομής⁵⁹ και της συμμετοχής ή όχι σε γεύματα, τα οποία θεωρούνταν ακάθαρτα⁶⁰.

Στον *Διάλογο προς Τρύφωνα* υπάρχει αναφορά στην ομάδα των Έβριωνιτών Β⁶¹. Το όνομά τους ίσως προέρχεται από το έβραϊκό *έβριόν* (= πτωχός) και προκύπτει από χωρία όπως τα *Ματθ. 5, 3* και *Λουκ. 6, 20*, όπου μακαρίζονται «οί πτωχοί τῷ πνεύματι» και «οί πτωχοί» αντίστοιχα⁶². Τηρουσαν στο άκέραιο τον Μωσαϊκό Νόμο, δέχονταν την περιτομή και την ημέρα του Σαββάτου⁶³ και σύμφωνα με τον Ίουστίνου όμολογοῦσαν τον Χριστό, ως «άνθρωπον δὲ ἐξ ανθρώπων»⁶⁴ και ὄχι ἐκ παρθένου. Γενικώτερα ὅμως ὁ Ίουστίνος ἀναφέρεται με ἀνεκτικότητα ἀπέναντι στην προσκόλλησι των Ίουδαιοχριστιανῶν στην *Τορά*⁶⁵ ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἢ προσκόλλησι δὲν ὀδηγοῦσε τὸν πιστὸν στην ἄρνησι τοῦ Ἰησοῦ⁶⁶.

Κοινή γραμμὴ των ἐρευνητῶν εἶναι ὡστόσο ὅτι με τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου οἱ διαφορὲς ὁμάδες των Ίουδαιοχριστιανῶν συνθλίβονται ἀνάμεσα στις ἀποκρυσταλλωμένες πλέον θέσεις τοῦ Ίουδαϊσμοῦ ἀπὸ τὴ μία και τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλη, με ἀποτέλεσμα ἢ νὰ χαθοῦν ὀλοκληρωτικὰ ἢ νὰ μετασχηματισθοῦν και νὰ δώσουν τὴ θέσι τους σὲ ἄλλες ὁμάδες, ὅπως αὐτὲς των Γνωστικῶν⁶⁷.

2.4. Ἡ ἐπανάστασι τοῦ Μπάρ Κοχβᾶ

Ἡ ἐπανάστασι τοῦ Μπάρ Κοχβᾶ (τοῦ «Γιοῦ τοῦ Ἄστρου», ὅπως σημαίνει τὸ ὄνομά του στὰ έβραϊκά) ἐναντίον των Ρωμαίων τὸ 132 μ.Χ. ἀναφέρεται με ἔμμεσο τρόπο στον *Διάλογο*⁶⁸, καθὼς αὐτὸς ἦταν

59. *Πράξ. 15, 1*. Βλ. και J. Weiss, *Ὁ ἀρχέγονος Χριστιανισμός*, μετάφρ. Σ. Ἀγουρίδης, Ζ. Πλιάκος, Θ. Σωτηρίου, Β. Στογιάννος, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, ἐκδ. Β', Ἀθήνα 2001, σ. 270.

60. *Πράξ. 15, 29*. Βλ. και Weiss, *ὁ.π.*, σ. 274.

61. Ίουστίνου *Διάλογος*, 48, 4, 5. Οἱ Έβριωνίτες χωρίζονταν σὲ δύο ὁμάδες: Α' και Β'. Ἡ Α' πίστευε στην ἐκ παρθένου γέννησι τοῦ Ἰησοῦ, ἐνῶ ἡ Β' ὄχι. Βλ. περισσότερα στό: Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 230.

62. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 227.

63. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σσ. 227-228.

64. Ίουστίνου *Διάλογος*, 48, 4, 7, 69, 2, 38-40.

65. Ίουστίνου *Διάλογος*, 47, 2, 4-14.

66. Ίουστίνου *Διάλογος*, 47, 4, 1-7.

67. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 225

68. Ίουστίνου *Διάλογος*, 1, 3, 20.

ὁ πόλεμος ποὺ ἀνάγκασε τὸν Τρύφωνα καὶ τοὺς συντρόφους του νὰ διαφύγουν πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Συγκεκριμένα τὸ 132 μ.Χ. μὲ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ (76-138 μ.Χ.) ἀπαγορεύεται ἡ περιτομὴ καὶ ἀναγγέλλεται ἡ ἀνέγερση νέας πόλεως στὴν περιοχὴ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ ὁποία θὰ ἦταν ἀφιερωμένη στὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα καὶ θὰ ἔφερε τὸ ὄνομα Αἰλία Καπιτολίνα. Ὅλα αὐτά, σὲ συνδυασμὸ μὲ διάταγμα γιὰ τὴν κατασκευὴ καινούργιου Ναοῦ ἀφιερωμένου στὸν Δία⁶⁹, ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ξεσπάσει στὴν Ἰουδαία ἐξέγερση μὲ σκοπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή της, ἡ ὁποία ὁμως ἔμελλε νὰ εἶναι καὶ ἡ τελευταία. Ὁ Μπάρ Κοχβᾶ, ὁ ὁποῖος ἔχει καὶ ὡς ὑποστηρικτὴ τὸν σπουδαῖο Ραββὶ Ἀκίμπα⁷⁰, ἠγείται τῆς ἐπαναστάσεως, παίρνει τὸν τίτλο *Νασί* (= πρίγκιπας), ποὺ ἦταν ὄρος μὲ ἀναφορὰ στὴν ἐποχὴ τῆς Ἐξόδου καὶ διδόταν σὲ ἀρχηγοὺς τῶν φυλῶν τοῦ Ἰσραήλ⁷¹, καὶ ἐν συνεχείᾳ αὐτοανακηρύσσεται σὲ Μεσσία.

Οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἂν καὶ καλοῦνται νὰ συμμετάσχουν στὴν ἐξέγερση κατὰ τῶν Ρωμαίων (ἡ ὁποία μετὰ ἀπὸ τρία χρόνια πνίγεται στὸ αἶμα), δὲν λαμβάνουν μέρος, καθὼς ἀντιτάσσονται στὸ Μεσσιανικὸ προφίλ ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Μπάρ Κοχβᾶ εἶχε προσδώσει στὸν ἑαυτό του. Γιὰ τοὺς χριστιανοὺς φυσικά, ὁ Μεσσίας εἶχε ἤδη ἔλθει καὶ δὲν εἶχε διόλου ἐθνικιστικὰ χαρακτηριστικά⁷². Γι' αὐτὴ τῆς τῆ στάση ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων ὑπόκειται σὲ καταστροφὴ ἀπὸ τοὺς ἐξεγερμένους⁷³ καὶ οἱ σχέσεις Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν περνοῦν σὲ ἓνα ἀγεφύρωτο χάσμα.

3. Τὸ Θεολογικὸ πλαίσιο τῶν σχέσεων Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν βάσει τοῦ Διαλόγου

3.1. Νόμος καὶ Χριστιανοὶ

Ὁ Νόμος, ὅπως αὐτὸς διαρθρώνεται στὴν *Τορά*, ἀποτελοῦσε καὶ ἀποτελεῖ ἕως σήμερα γιὰ τοὺς Ἰουδαίους τὸ ὑψιστὸ δῶρο ἀπὸ τὸν Θεὸ

69. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σσ. 176 κ.έ.

70. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 172

71. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 173.

72. Κ. Ζάρρας, *ὁ.π.*, σ. 190.

73. J. Weiss, *ὁ.π.*, σ. 461.

στὸν ἄνθρωπο· καὶ αὐτὸ γιὰτὶ μόνο μέσῳ αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ «ὀμοιάσει» στὸν ἴδιο τὸν Θεό, καθὼς «ἅγιοι ἔσεσθε ὅτι ἅγιός εἰμι ἐγὼ κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν»⁷⁴.

Ὅμως, ὅπως κάθε νόμος, ἔτσι καὶ αὐτὸς εἶναι συνώνυμος καὶ μιᾶς συγκεκριμένης ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ὁποία καὶ ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν πράξη ποὺ προτάσσει ὡς ἀπόλυτο μέγεθος. Ἐτσι, ἡ ὀρθοπραξία, δηλαδὴ ἡ ἀκέραιη τήρηση τῶν *μισθότ* (= ἐντολῶν) τοῦ Νόμου, καταλήγει νὰ εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας γιὰ τοὺς Ἰουδαίους, κάτι τὸ ὁποῖο φαίνεται μὲ καταπληκτικὸ τρόπο, ὅταν ὁ Μωυσῆς παραδίδει τὸν Νόμο στὸν λαό. Τότε ἀκριβῶς ὁ λαὸς λέει ὅτι: «πάντα ὅσα εἶπεν ὁ θεὸς ποιήσομεν καὶ ἀκουσόμεθα»⁷⁵. Σὲ αὐτὸ τὸ χωρίο μάλιστα τίθεται, πρὶν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἀναγγελία τοῦ νόμου, πρῶτα ἡ πράξη του.

Σὲ συνάρτηση μὲ ὅλα τὰ ἀνωτέρω, ὁ Τρύφων πέρα ἀπὸ τὴν γενικώτερη ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου προτάσσει στὸν Ἰουστῖνο τρία θεμελιώδη γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ κάθε Ἰουδαίου νομικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα καὶ τὸν καλεῖ νὰ πράξει: τὴν περιτομὴ, τὴν τήρηση τῆς ἡμέρας τοῦ Σαββάτου (ποὺ ἦταν δύο ἀπὸ τοὺς κύριους ἄξονες τοῦ Ραββινικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.)⁷⁶ καὶ τὶς ἐορτές, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένες στὸν Θεό⁷⁷. Καθένα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ τοῦ ἀναφέρει ἔχει καὶ τὴ δική του σημαντικὴ: α. Ἡ περιτομὴ ἀποτελεῖ τὴ διαθήκη ποὺ συνῆψε ὁ Θεὸς μὲ τὸν Ἀβραάμ⁷⁸ μετὰ ἀπὸ τὴν μετοίκησή του στὴ Χαναάν. Εἶναι στὴν οὐσία ἡ πρώτη ἱερὴ πράξη ποὺ τέλεσε ποτὲ ὁ Ἰσραήλ⁷⁹, τὴν ὁποία καὶ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διατηρεῖ σὲ ὅλες τὶς κατοπινὲς γενεές. β. Ἡ τήρηση τῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου ἀποτελεῖ μίμηση τῆς πράξεως τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ, ὅταν Αὐτός, μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς δημιουργίας, «ξεκουράστηκε» κατὰ τὴν ἐβδόμη ἡμέρα⁸⁰. Τὸ Σάββατο, ἡ τήρηση τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται καὶ ὡς ἐντολὴ πρὸς τὸν ἄνθρωπο⁸¹, νοεῖται ὡς ἐορτὴ τῆς Δημιουργίας⁸²

74. Λευϊτ. 11, 44.

75. Ἐξ. 19, 8.

76. Κ. Ζάφρας, ὁ.π., σ. 266.

77. Ἰουστίνου Διάλογος, 8, 4, 20-3.

78. Γεν. 17, 10

79. Κ. Κοντόγονος, *Ἐγχειρίδιον Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας*, ἐν Ἀθήναις 1844, σ. 122.

80. Γεν. 2, 2.

81. Ἐξ. 31, 13 κ.έ.

82. J. Neusner, *A Rabbi talks with Jesus*, McGill-Queen's University Press, Montreal &

και αποτελεί σημείο όρισμού τής όντότητας του ίδιου του Ίσραήλ⁸³. γ. Οί έορτές των Ίουδαίων, με μεγαλύτερες αυτές του Πάσχα, τής Πεντηκοστής και τής Σκηνοπηγίας⁸⁴, είναι πανεθνικού χαρακτήρα και ένισχύουν τή σχέση λαού και Θεού με τις θυσίες που προσφέρονταν.

Ό Ίουστίνος άπαντά στις θέσεις του Τρύφωνα με έντονο τρόπο⁸⁵ και ξεκαθαρίζει για λογαριασμό των Χριστιανών ότι: «ού κατά τον νόμον βιοῦμεν»⁸⁶. Αυτόν τον Νόμο όμως, στον όποιο οί Ίουδαίοι συνεχώς άναφέρονται, δέν είναι σέ θέση να τον κατανοήσουν τελικά⁸⁷, γιατί τον έρμηνεύουν «σαρικῶς»⁸⁸, σύμφωνα με τον Ίουστίνο, με άποτέλεσμα να νομίζουν ότι είναι εύσεβεις ενώ στην πραγματικότητα δέν είναι και καταλήγουν να τιμοῦν τον Θεό μόνο με λόγια. Οί Χριστιανοί από τήν άλλη είναι έτοιμοι να δώσουν άκόμη και τήν ίδια τή ζωή τους για Αυτόν⁸⁹.

Σχετικά με τήν περιτομή, ό Ίουστίνος άντιτάσσει για χάρη του Θεού τήν περιτομή τής καρδιάς και όχι αὐτήν τής σάρκας⁹⁰. Υποστηρίζει πώς ό Θεός έδωσε στον Άβραάμ τήν έντολή τής περιτομής ως «σημεῖον»⁹¹ και όχι ως διακριτικό σωτηρίας, καθώς προγενέστεροι άνθρωποι από αὐτόν, οί όποιοι δέν είχαν παραλάβει τήν έντολή, όπως ό Ένώχ, ό Νῶε και άλλοι, δικαιοθήκαν και σώθηκαν⁹². Άναφορικά με τὸ Σάββατο, ό Ίουστίνος αναφέρει πώς ό μόνος λόγος που πρέπει να τηρείται από τους Ίουδαίους είναι για να θυμοῦνται συνεχώς τον Θεό και να μην τον ξεχάσουν λατρεύοντας εἰδῶλα⁹³. Τέλος, άντι των έορτών και των θυσιών που τις συνοδεύουν, θυμίζει στον συνομιλητή του με τὰ λεγόμενά του τὸ χωρίο του προφήτη Ώση: «διότι έλεος θέλω και ου

Kingston-London-Ithaca 2007, σ. 77.

83. J. Neusner, *ό.π.*, σσ. 80, 86.

84. K. Κοντόγονος, *ό.π.*, σ. 156.

85. Βλ. Ίουστίνου *Διάλογος*, 16, 3, 4, 16, 4, 8 κ.έ., 17, 1, 29-32 κ.ά.

86. Ίουστίνου *Διάλογος*, 10, 1, 10.

87. Ίουστίνου *Διάλογος*, 21, 2, 25, 34, 1, 18-9, 38, 2, 40-2, 56, 2, 26-28.

88. Ίουστίνου *Διάλογος*, 14, 2, 41.

89. Ίουστίνου *Διάλογος*, 39, 5, 12-15.

90. Ίουστίνου *Διάλογος*, 15, 7, 29, 18, 2, 20-1. Πρβλ. *Γερ.* 9, 25 κ.έ.

91. Ίουστίνου *Διάλογος*, 16, 2, 40, 23, 4, 7-8.

92. Ίουστίνου *Διάλογος*, 45, 4, 3-4.

93. Ίουστίνου *Διάλογος*, 19, 6, 20-1.

θυσίαν και επίγνωσιν θεοῦ ἢ ὀλοκαυτώματα»⁹⁴ και προβάλλει τὸ βάπτισμα και τὴ μετάνοια ὡς τρόπους γνώσεως τοῦ Θεοῦ⁹⁵.

Ἄλλα τὰ ἀνωτέρω ἔχουν βάση στὰ προφητικά κυρίως βιβλία τῆς Π.Δ., τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύονται συνεχῶς ὑπὸ ἓνα χριστολογικὸ πρίσμα⁹⁶. Ὁ Ἰουστίνος ὑποστηρίζει ὅτι ὑπῆρχε ἀνάγκη νὰ δοθεῖ ἡ περιτομή, τὸ Σάββατο και οἱ ἐορτὲς ἀπὸ τὸν Θεὸ στοὺς Ἰουδαίους λόγω τῶν ἀμαρτιῶν τους⁹⁷, τῆς σκληροκαρδίας τους⁹⁸ και γιὰ νὰ μὴν Τὸν ξεχάσουν ποτέ⁹⁹. Πάνω ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὅμως, και στὴ βάση τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας, ὁ Ἰουστίνος προκρίνει τὸ μέγεθος τῆς πίστεως¹⁰⁰, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴν εἰδοποιὸ διαφορά μετὰξὺ Ἰουδαϊσμοῦ και Χριστιανισμοῦ. Γιατί ἡ πίστη εἶναι ἓνα μέγεθος ποὺ δὲν ὑπόκειται σὲ κανενὸς εἴδους νομικὴ ἐφαρμογή.

Ἄλλο πρᾶξι, ἠθική και πίστη μποροῦν νὰ συνυπάρξουν ἀλλὰ και νὰ διαχωρισθοῦν. Γιατί ἀπὸ τὴ μία, στὸ Ἰουδαϊκὸ κοσμοεἶδωλο, ἄρα και στὸν τρόπο σκέψεως τοῦ Τρυφωνα, ἡ τήρηση μιᾶς ἐντολῆς, ἡ ὑπακοή στὸν Νόμο και ἡ ἠθική συμπεριφορά, ὅχι ἀπλῶς προὔποθέτουν τὴν πίστη στὸν Γιαχβέ, ἀλλὰ ταυτίζονται τελικὰ με αὐτήν, καθὼς ἡ ὀρθοπραξία καταλήγει νὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐνέργεια τοῦ «πιστεῦειν»¹⁰¹ και αὐτὴ ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν κοινωνία (ντεβεκούτ) τοῦ ἀνθρώπου με τὸν Θεό.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως, ὁ Ἰουδαιοτραφῆς Παῦλος ἀφιερώνει οὐσιαστικὰ δύο ὀλόκληρες ἐπιστολές του, τὴν πρὸς Γαλάτας και τὴν πρὸς Ῥωμαίους, γιὰ νὰ τονίσει ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅτι οἱ πράξεις δίχως τὴν πίστη ὀδηγοῦν στὸ «καύχημα»¹⁰² τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸ και στὴν ἀμαρτία, καθὼς «νόμος δὲ παρεισήλθεν, ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα· οὐ

94. Ἰσ. 6, 6.

95. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 14, 1, 31-41. 44, 4, 18 κ.έ.βλ. και Ἄ. Παπαδόπουλος, «Ἡ περὶ Μυστηρίων διδασκαλία τοῦ Ἰουστίνου», *Ὀρθοδοξία* 3 (1956), σσ. 321-325.

96. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 34, 2, 28-34. 39, 7, 22 κ.έ., 40, 1, 34 κ.έ., 40, 4, 10-12. 41, 1, 25. 41, 4, 3 κ.έ., 42, 1, 12. 43, 1, 38. 43, 2, 7. κ.ά.

97. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 23, 2, 34.

98. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 46, 5, 5.

99. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 46, 5, 9.

100. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 23, 4, 6. 29, 2, 24. 33, 2, 6. 110, 4, 17.

101. Ἐ. Λεβινάς, *Τέσσερις Ταλμουδικές Μελέτες*, μετάφρ. Στ. Ζουμπουλάκης, ἐκδ. Πόλις, ἐκδ. Β', Ἀθήνα 2004, σ. 18.

102. *Ῥωμ.* 4, 2.

δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις»¹⁰³ καὶ ὅτι «τί οὖν ὁ νόμος; Τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη»¹⁰⁴. Ἡ πίστη ὅμως ἀποτελεῖ τὴν παραδοχὴ τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας καὶ γι' αὐτὸ τὴν παραδοχὴ καὶ ἀποδοχὴ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι αὐτὴ τελικὰ ποὺ κάνει τὸν ἄνθρωπο νὰ τὸν ἐμπιστευτεῖ καὶ νὰ παραδοθεῖ σὲ Αὐτὸν ὀλόκληρος, δηλαδὴ «ἐξ ὅλης τῆς καρδίας..., καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς..., καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος..., καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας...»¹⁰⁵ καὶ τελικὰ ἄνευ ὄρων. Καὶ μόνον ἔτσι, μέσω τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ καὶ τῆς ἐπενέργειάς Του καὶ ὄχι μέσω τῶν «δὲν πρέπει» τοῦ Νόμου, οἱ ἄνθρωπινες πράξεις λαμβάνουν πλέον νόημα καὶ οὐσία¹⁰⁶.

3.2. Ἐκκλησία: τὸ Νέο Ἰσραήλ

Ὁ Ἰουστίνος δίδει ἔμφαση στὴν εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας ὡς Νέου Ἰσραήλ. Οἱ Χριστιανοὶ ἀποτελοῦν πλέον τὰ ἀληθινὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ τηροῦν στὸ ἀκέραιο τὶς ἐντολές Του¹⁰⁷. Μόνον ἐκεῖνοι εἶναι ἄξιοι καὶ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ τελέσουν θυσία ποὺ νὰ γίνῃ δεκτὴ¹⁰⁸, γιὰ τὸ αὐτοὺς μόνον παρέδωσε ὁ Ἰησοῦς τὸν τρόπο τῆς ἀληθινῆς Θυσίας¹⁰⁹. Οἱ προφῆτες χαρακτηρίζονται ὡς φίλοι τοῦ Θεοῦ¹¹⁰. Ἡ διήγηση τοῦ γάμου τοῦ Ἰακώβ μετὰ τὴν Ραχήλ προτυπώνει τὸν γάμο τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τὴν Ἐκκλησία, ἐνῶ ἡ Λεῖα παρομοιάζεται μετὰ τὴν Συναγωγὴν¹¹¹. Τὰ δώδεκα μικρὰ κουδούνια τοῦ ἀρχιερατικοῦ Ἐφῶδ ἀποτελοῦν προτύπωση τῶν δώδεκα ἀποστόλων¹¹² καὶ τέλος ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς εἶναι τύπος τῆς σφαγῆς τοῦ πασχαλινοῦ ἁμνοῦ¹¹³, καλεῖται Ἰσραήλ¹¹⁴ καὶ Διαθήκη τοῦ Θεοῦ¹¹⁵.

103. Ρωμ. 5, 20.

104. Γαλ. 3, 19.

105. Λουκ. 10, 27.

106. Ἐ. Λεβινάς, ὁ.π., σ. 18.

107. Ἰουστίνου Διάλογος, 123, 8, 29-30.

108. Ἰουστίνου Διάλογος, 117, 2, 22-9.

109. Ἰουστίνου Διάλογος, 117, 1, 15-22.

110. Ἰουστίνου Διάλογος, 8, 1, 1.

111. Ἰουστίνου Διάλογος, 134, 3, 35 κ.έ.

112. Ἰουστίνου Διάλογος, 42, 1, 12.

113. Ἰουστίνου Διάλογος, 40, 1, 34 κ.έ.

114. Ἰουστίνου Διάλογος, 100, 1, 23.

115. Ἰουστίνου Διάλογος, 122, 6, 4.

Συνεπώς ἡ Ἐκκλησία, ὡς σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, εἶναι ἡ τελείωση τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ. Σὲ ὄλον τὸν *Διάλογο πρὸς Τρύφωνα* ἐπιχειρεῖται καὶ πραγματώνεται ἡ ἀπόλυτη σύνδεση Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης καὶ ἔτσι ἡ Ἐκκλησία, πού γι' αὐτὴν προόριζε ὁ Θεὸς τὴν Καινὴ Διαθήκη¹¹⁶, παρουσιάζεται ὡς ὁ ἐσχατολογικὸς, ὁ Νέος Ἰσραήλ.

4. Συμπεράσματα

Κινούμενος πάντοτε στὸ πλαίσιο τῆς ἀπολογητικῆς, πού –ὡς γνωστόν– διέπεται ἀπὸ μία διαλεκτικὴ εἶδος καὶ ὕφους διάθεσης πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, ὁ Ἰουστίνος ἐπιχειρεῖ στὸν *Διάλογο πρὸς Τρύφωνα* νὰ προσεγγίσει τὸν Ἰουδαϊσμὸ καὶ νὰ δείξει οὐσιαστικὰ τὴν κοινὴ καταγωγή του μὲ τὸν Χριστιανισμό¹¹⁷. Ἄν καὶ κρίνει μὲ ἔντονο τρόπο τὶς πράξεις τῶν Ἰουδαίων, ἐμφανίζεται γενικώτερα πολὺ ἀνεκτικὸς καὶ ἐπιεικὴς μαζί τους¹¹⁸, καθὼς τονίζει χαρακτηριστικὰ καὶ ἐξ ἀρχῆς στὸν Τρύφωνα ὅτι οἱ Χριστιανοὶ δέχονται τὸν ἴδιο Θεὸ μὲ τοὺς Ἰουδαίους¹¹⁹. Ἐπειδὴ οἱ πάντες εἶναι παιδιὰ τοῦ Θεοῦ μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἰησοῦ¹²⁰, γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ συναναστρέφονται οἱ Χριστιανοὶ μὲ τοὺς Ἰουδαίους καὶ νὰ τοὺς θεωροῦν ὡς «ὄμοσπλάχνους καὶ ἀδελφούς» τους¹²¹.

Αὐτὸ πού τοὺς διαφοροποιεῖ ὅμως εἶναι ἡ πίστη τῶν Χριστιανῶν ὄχι στὸν Νόμο ἀλλὰ στὸν Ἰησοῦ, ὁ Ὅποιος ἤλθε γιὰ νὰ συμφιλιώσει τοὺς πάντες¹²². Ἡ πίστη αὐτὴ εἶναι τὸ μέγεθος ἐκεῖνο πού κρίνει καὶ τελικὰ καθορίζει τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό, γιατί μόνον ἡ πίστη, ἡ ἐμπιστοσύνη δηλαδή, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὸν πλησίον. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς καλεῖ ὁ Ἰουστίνος τὸν Τρύφωνα νὰ πράξει στὸν ἐπίλογο τοῦ *Διαλόγου* του: νὰ πιστέψει στὸν

116. *Εβρ.* 8, 8 κ.έ.

117. Κ. Ζάρας, *ὁ.π.*, σσ. 17 κ.έ.

118. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 47, 2, 40 κ.έ.

119. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 11, 1, 37-39, 49, 3, 33.

120. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 124, 1, 34.

121. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 47, 2, 37-4, 134, 6, 11.

122. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 139, 4, 29 κ.έ.

Ἰησοῦ ἀντὶ τοῦς διδασκάλους του¹²³, γιατί μόνο τότε θὰ μπορέσει νὰ κληρονομήσει τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ¹²⁴.

SUMMARY

Jews and Christians in the work of Justin Martyr *Dialogue with Trypho*

By Anastasios Akridas, *PhD in Theology,*
National and Kapodistrian University of Athens

The *Dialogue with Trypho* constitutes the greatest apologetic work of the ancient Church, which deals with Jewish and Christian relations. In its 142 chapters, Justin approaches almost the whole spectrum of the relationship between Judaism and Christianity, as it has been shaped since the early 1st cent. AD and until the middle of the 2nd cent. AD, where it was written. Issues such as the treatment of the Septuagint translation by the Jews, the *Birkat Haminim* (= blessing on heretics), the Judeo-Christians and the Bar Kokhwa revolution are raised.

At the same time, in addition to Jewish-Christian relationships at a historical level, the *Dialogue with Trypho* is a direct response to Christianity's Jewish challenges regarding the person of Jesus. The topics discussed are mainly based on the Old Testament prophetic books and are approached by Justin by using the allegorical interpretation and through a Christological filter. Thus, he shows that Jesus is the fulfillment of the Old Testament prophecies and that only through Him salvation is possible. What is more, through the *Dialogue with Trypho*, it is not the Law, but the faith in Jesus, which is the size, that makes Church the New Israel.

123. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 142, 2, 34.

124. Ἰουστίνου *Διάλογος*, 139, 5, 33-5.